

การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ ๔
The 4th National and International Conference, 2024

เนื่องในวาระครบรอบวันสถาปนา ๔๐ ปี วิทยาเขตเชียงใหม่
On the occasion of 40 Years Anniversary, Chiang Mai Campus

ภูมิพลังสร้างสรรค์ และพุทธนวัตกรรมในสังคมร่วมสมัย

Soft Power and Buddhist Innovations
for Contemporary Society

SBCS

วันที่ ๒๓-๒๔ สิงหาคม ๒๕๖๗
Date: 23rd – 24th August 2024

ณ มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

ตำบลป่าเมี่ยง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่

At Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai Campus

PaMiang Sub-district, Doisaket District, Chiang Mai, Thailand

ภูมิปัญญาการสร้างสรรคพุทธศิลปกรรมล้านนาสู่การส่งอิทธิพลและ
ความสัมพันธ์ในพหุวัฒนธรรม

The Wisdom of Creation Lanna Buddhist arts Towards for influence
and relations in Multicultural

สุชัย สิริวิภูล

Suchai Siriraveekul

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiang Mai campus.

กัตัญญู เรือนต๋น, จีระศักดิ์ ปันลำ, พันตำรวจโท ชาญวิสุทธิ์ ตันมณี

Katanyou Ruentoon, Jeerasak Panlam, Pol.Lt.Col.Chanwisut tonmane

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Nakhon Lampang Buddhist College.

E-mail: suchai9700@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาภูมิปัญญาการสร้างงานพุทธศิลปกรรมล้านนา 2) วิเคราะห์หลักการและการนำงานพุทธศิลปกรรมล้านนาไปใช้ทางพหุวัฒนธรรมทั้งในอดีตและในบริบททางวัฒนธรรมร่วมสมัย

ผลการศึกษาพบว่า 1) ภูมิปัญญาการสร้างงานพุทธศิลปกรรมล้านนาพัฒนาขึ้นจากการรับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาและพุทธศิลปกรรมจากแหล่งอารยธรรมที่สำคัญและพัฒนาขึ้นด้วยปัจจัยที่ส่งเสริมและพัฒนาขึ้นสู่ยุคเรืองที่สุด 2) คุณค่าทางภูมิปัญญาที่ปรากฏในงานพุทธศิลปกรรมล้านนาสะท้อนหลักการที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมทั้ง มีพัฒนาการทั้งในด้านวิถีวิทยาในการสร้างสรรค์ส่งผลให้เกิดงานพุทธศิลปกรรมที่มีคุณค่าและถูกนำไปใช้และส่งอิทธิพลในสังคมแบบพหุวัฒนธรรมตั้งแต่อดีตและในบริบททางวัฒนธรรมร่วมสมัย

คำสำคัญ : ภูมิปัญญา, พุทธศิลปกรรมล้านนา, พหุวัฒนธรรม

Abstract

This academic article aims to: 1) study the wisdom behind the creation of Lanna Buddhist art, and 2) analyze the principles and application of Lanna Buddhist art in both historical and contemporary multicultural contexts. The study reveals that: 1) The wisdom in creating Lanna Buddhist art developed through the influence of Buddhism and Buddhist art from significant cultural centers, which evolved further due to various factors leading to its peak. 2) The intellectual value embedded in Lanna Buddhist art reflects key Buddhist principles and demonstrates a methodological evolution in its creation, resulting in art that holds significant value and influence in multicultural societies, both historically and in contemporary cultural contexts.

Keywords: wisdom, Lanna Buddhist art, multiculturalism

บทนำ

พุทธศิลปกรรมล้านนาได้ถูกพัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นด้วยภูมิปัญญาของปราชญ์และช่างฝีมือชั้นสูงมานานกว่า 500 ปีในยุคสมัยราชวงศ์มังรายที่นับเป็นยุคทองทางพระพุทธศาสนา คุณค่าและความงดงามที่ลงตัวมีเอกลักษณ์ทั้งทางด้าน พุทธสถาปัตยกรรม พุทธประติมากรรม พุทธจิตรกรรม และด้านศาสนวัตถุอื่นๆ เป็นรากฐานทางวัฒนธรรมและขนบประเพณีของพุทธอาณาจักรล้านนาและมีความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา คือ เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงประกาศหลักธรรมและพระพุทธศาสนาแล้ว ทรงดำรงพุทธกิจเผยแผ่พระพุทธศาสนาเพื่อสงเคราะห์แก่สรรพสัตว์ และเมื่อมีผู้มาขอบวชในพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก จึงมีพุทธดำรัสในบาลี (วิ.ม. (ไทย) 4/32/40) “จรถ ภิกฺขเว จาริกํ พหุชนหิตาย พหุชนสุขาย โลกานุกมฺปาย อตถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसानิ. แปลความได้ว่า (“เธอทั้งหลาย จงจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์แก่กุลและมีความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ทั้งหลาย”) เพราะการสร้างงานพุทธศิลปกรรมล้านนาทั้งหลายล้วนสร้างได้ถูกต้องตามหลักวิธีและปรัชญาของพระพุทธศาสนาเป็นแบบอย่างที่ภาคภูมิใจ ได้รับการอนุรักษ์และสืบทอด รวมทั้งยังแผ่อิทธิพลทางพุทธศิลปกรรม ตลอดจนการนำไปใช้เป็นวัตรธรรมทางพระพุทธศาสนาแก่สังคมและพหุวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างมากมายและยาวนานนับแต่อดีตจนถึง

ปัจจุบันที่แสดงถึงภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ขึ้นมา

ประวัติศาสตร์งานพุทธศิลปกรรมล้านนา

งานพุทธศิลปกรรมล้านนาได้ถูกพัฒนาขึ้นมาพร้อมกับพระพุทธศาสนา โดยการสร้างสรรค์ขึ้นมาเมื่อครั้งอดีตโดยได้รับอิทธิพลทางพุทธศิลปกรรมจากแหล่งพุทธอารายธรรมโบราณที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน (อุดม เขยกิจวงศ์, 2550, 22-23) หลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุถึงความเป็นมาของพุทธศิลปกรรมล้านนา ได้พัฒนาขึ้นมาจากงานพุทธศิลปกรรมสกุลช่างเชียงแสน เนื่องหลักฐานทางประวัติศาสตร์ระบุถึง ญาณมังรายคือเป็นปฐมกษัตริย์ผู้สถาปนาอาณาจักรล้านนาที่สืบสายสกุลมาจากอาณาจักรเชียงแสน (พ.ศ.1600–2089) ภายหลังจากการยกทัพไปตีและยึดนครทริภุญไชยสำเร็จ จึงไปสร้างเวียงกุมกาม และเสด็จไปสร้างเมืองเชียงใหม่ที่เชิงดอยสุเทพและสถาปนาขึ้นเป็นราชธานีของอาณาจักรล้านนา และเมื่ออาณาจักรล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองมีพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานทางอารยธรรม ได้มีพัฒนาการ รวมทั้งการได้รับอิทธิพลทางศิลปะของพระพุทธศาสนาแบบมหายาน จากละโว้ (สมัยพระนางจามเทวี) และแบบหินยานอย่างพุกาม (สมัยพระเจ้าอโนรุทธมหาราช พ.ศ. 1600) (บุญชู โรจนเสถียร, 2548, 47) และหินยานแบบลังกาวงศ์ ผ่านทางอาณาจักรสุโขทัย (สมัยพ่อขุนรามคำแหง พ.ศ. 1800) (ปัญญา เทพสิงห์,พ.ศ., 2548, 266) นอกจากนี้พุทธศิลป์แบบล้านนายังได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรง และคติความเชื่อแบบศาสนาพราหมณ์ ผสมผสานแทรกซึมอยู่ในพุทธศิลปกรรมโดยเฉพาะเนื้อหาและความเชื่อที่เกี่ยวกับเทพเจ้าหรือแผนภูมิของจักรวาล (ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ (ศ.อ.บ.), 2559, 132-133) จะเห็นได้ว่าพุทธศิลปกรรมล้านนาได้รับอิทธิพลตลอดจนแนวคิดและปรัชญาในการสร้างสรรค์และถูกหล่อหลอมขึ้นมาจากศิลปกรรมที่หลากหลายสกุลช่างอันดงามที่ทำให้เกิดคุณค่าและเป็นพุทธศิลปกรรมยุครุ่งเรือง (ยุคทอง) ของอาณาจักรล้านนา (พ.ศ. 1914–2068) (ดร.,พิสิณัฐ โคตรสุโพธิ์ ดร. ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์ รศ.ดร. วีระพงษ์ แสง-ชูโต รศ.ดร., 2557, 132-133) เริ่มตั้งแต่พระสุมนะเถระมาเมืองเชียงใหม่สมัยพญาเกือนา กษัตริย์ในราชวงศ์มังรายลำดับที่ 6 (พ.ศ.1898 -1929) จนถึงพญาแก้ว (พระเจ้าศิริธรรมจักรพรรดิ พ.ศ. 2034–2068) ทิวคต รวมระยะเวลาของยุคทองทางพุทธศิลปกรรมล้านนาประมาณ 105 ปี งานพุทธศิลปกรรมล้านนาได้สร้างสรรค์ขึ้นด้วยองค์ประกอบที่สำคัญของยุคทอง ตามสภาพเหตุการณ์ในยุคนั้น (1) มีกองทัพที่เข้มแข็งในการป้องกันอาณาจักร (2) มีพระภิกษุที่มีความรู้แตกฉานในพระธรรมวินัยทำให้เกิดความเข้มแข็งของสถาบันพระพุทธศาสนา (3) มีกฎหมายและกฎระเบียบที่เป็นธรรม (อุดมรัฐ) ทำให้เกิดสภาพสังคมมีความสงบสันติสุข (4) มีช่างฝีมือที่มีความรู้ความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมที่มีคุณค่าอย่างสูง เช่นการสร้างศาสนสถาน หรือประติมากรรมต่างๆ (5) มีความ

มั่นคงทางด้านเกษตรกรรมรวมถึงการมีความก้าวหน้าและพัฒนาการ รวมถึงการชลประทาน ที่มีประสิทธิภาพ (6) มีความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ การค้าขาย และความสามารถในการจัดการทรัพยากรด้านต่างๆ องค์ประกอบที่สำคัญดังกล่าวข้างต้น รวมทั้งศาสตร์และศิลปะ วิทยาการปรากฏขึ้นด้วยศักยภาพที่สูงสุดในช่วงเวลาที่เหมาะสมซึ่งทุกศาสตร์ของมิติทางวัฒนธรรมสังคมประเพณีล้วนเป็นปัจจัยส่งเสริมที่เกื้อหนุนกันจนส่งผลให้สถาบันพระพุทธศาสนาของพุทธอาณาจักรล้านนาขึ้นสู่ยุครุ่งเรืองอย่างสูงสุด ที่นับเป็น “**ภูมิปัญญาแห่งการสร้างสรรค์อันยิ่งใหญ่**” ก่อให้เกิดผลงานที่ทรงคุณค่าเป็นเอกลักษณ์ของงานพุทธศิลปกรรมในการสืบทอดและดำรงพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานให้ระบบทางอารยธรรมยุคทองที่รุ่งเรืองที่สุดของล้านนา รวมทั้งยังส่งผลให้เกิดการส่งอิทธิพลต่อสังคมและชาติพันธุ์อื่นๆ ในระบบพหุวัฒนธรรมทั้งในด้านการนำไปใช้ การรับแนวทางรูปแบบการสร้างงานพุทธศิลป์ และอยายาวนานจนถึงปัจจุบัน

ผลงานทางพุทธศิลปกรรมที่สำคัญของล้านนา

ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ (ศ.อ.บ.), 2559, 68-73) การสร้างวัดสำคัญของอาณาจักรล้านนาคือ การสร้างวัดสวนดอก และ การสร้างพระธาตุดอยสุเทพ ที่เป็นพระธาตุศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองเชียงใหม่ที่ยังคงอยู่มาจนถึงทุกวันนี้ ก็เกิดขึ้นในรัชสมัยของ พญาเกือนาไปนิมนต์ “พระมหาสุมนะเถระ” ท่านได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาจากอาณาจักรสุโขทัย มาถวายแต่พญาเกือนาพระบรมธาตุเจ้าก็แสดงปาฏิหาริย์ แยกออกเป็น 3 องค์ จึงโปรดให้สร้าง “**วัดสวนดอกไม้ หรือวัดบุบผาราม**” และทรงสร้างพระมหาเจดีย์เพื่อประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุเจ้าดังกล่าว และได้อัญเชิญพระบรมธาตุเจ้าองค์เล็ก ขึ้นบนหลังช้างแล้วทรงส่งเจดีย์สูง 6 วาทับด้านบนเพื่อเป็นที่หมายและเพื่อให้คนทั้งหลายได้กราบไหว้สักการบูชาต่อไป “**พระธาตุดอยสุเทพ**” จนถึงปี พ.ศ. 2068 ท้าวอ้าย (พระเมืองเกตเกล้า) เจ้าเมืองเชียงใหม่โปรดให้ก่อเจดีย์ขึ้นสูงกว่าเดิม และใน พ.ศ. 2081 สมัยท้าวชายคำ ทรงบริจาคทองคำหนัก 1,700 บาทเป็นค่าทองจังโกภูมิห่มองค์พระธาตุ (เชษฐ ติงส์ณูชลี, ผศ, 2555, 332) **ชินกาลมาลีปกรณ์กล่าวถึงรัชสมัย พระเจ้าติโลกราช ระบุพระนามของพระองค์ว่า “พระเจ้าสิริธรรมจักรติลกราชาธิราช”** (วินัย พงศ์ศรีเพียร ดร.(เมธีวิจัยอาวุโส สกว.), บทนำ, 2552, เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ) ที่แสดงถึงนัยยะที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เพราะพระนามนี้หมายถึงพระราชชาติทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างยิ่งตามหลักความเชื่อแบบธรรมราชาของพระพุทธศาสนา (เชษฐ ติงส์ณูชลี ผศ.ดร., 2555, 302-313) เพราะทรงทำนุบำรุงพระพุทธ

ศาสนาด้วยทรงโปรดให้สร้างวัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) ขึ้น ในปี พ.ศ. 1999 โดยการนำต้นพระศรีมหาโพธิ์ซึ่ง “พระอูตตะมะปัญญา” นำมาจากศรีลังกา โปรดให้ทรงจำลองสถานที่พระพุทธรูปองค์ทรงตรัสรู้และประทับเสวยวิมุตติสุข ตลอด 7 สัปดาห์ภายหลังการตรัสรู้ คือ “สัตตมหาสถาน” รวมทั้งการทำสังคายนาพระไตรปิฎก ครั้งที่ 8 ของโลก ในรัชกาลนี้มีการสร้างพุทธศิลปกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ยิ่งใหญ่อีกประการหนึ่งคือ การสร้าง “พระมหาธาตุเจดีย์หลวง พระเจดีย์องค์นี้ถือว่าเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนาในช่วงเวลาที่พระพุทธศาสนาในยุคนี้ได้ล่วงไปแล้ว 2000 ปี ในยุคนี้อาณาจักรล้านนาขยายอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาลถึงจีนตอนใต้ ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวินในพม่า ทิศตะวันออกครอบคลุมอาณาจักรล้านช้าง และทิศใต้จรดไปถึงอาณาจักรอยุธยา รัชสมัยนี้เป็นยุคทองที่รุ่งเรืองที่สุดของพระพุทธศาสนาในอาณาจักรล้านนา

พระพุทธรูปที่สำคัญและศักดิ์สิทธิ์ของล้านนาอันทรงคุณค่าอย่างสูงยิ่ง เป็นศาสนวัตถุที่สร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆมาตั้งแต่ครั้งอดีต คือ “พระแก้วมรกต หรือพระพุทธรูปมหาณีนรัตนปฏิมากร” เป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของ พุทธอาณาจักรทั้ง 3 แห่งคือ “อาณาจักรล้านนา อาณาจักรล้านช้าง และ อาณาจักรรัตนโกสินทร์” (Denise Heywood, 2005, 18-19) “ชินกาลมาลีปกรณ์” (แต่งโดย พระรัตนปัญญา พ.ศ. 2060) “คัมภีร์รัตนพิมพวงศ์” (แต่งขึ้นโดยพระพรหมราชปัญญา ประมาณปี พ.ศ. 2272) “คัมภีร์สังคีตยวงค์” (แต่งขึ้นโดย สมเด็จพระพนรัตน์วัดเชตุพน ซึ่งเป็นอาจารย์ของสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ในรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ระบุปี พ.ศ. 2332) และ “ตำนานพระแก้วมรกต” เป็นพระบรมราชาธิบายด้วยคาถาดำนาจของพระแก้วมรกตโดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ รวมทั้งเอกสารทางวิชาการในชั้นหลังเช่น “พงศาวดารโยนก หรือ พงศาวดารลาวเฉียง” แต่งโดย พระยาประชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค)” กล่าวถึงประวัติการสร้าง “พระแก้วมรกต หรือพระพุทธรูปมหาณีนรัตนปฏิมากร” พระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมือง ปรากฏขึ้นครั้งแรกในอาณาจักรล้านนา ที่เจดีย์วัดป่าเยี้ยะ หรือวัดป่าไผ่ (ปัจจุบันคือวัดพระแก้วอำเภอเมือง เมืองเชียงราย) องค์พระแก้วมรกตได้ถูกอัญเชิญมาประดิษฐาน ณ ซุ้มจระนำของพระธาตุเจดีย์หลวง กลางเมืองเชียงใหม่ รัชสมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นเวลานาน 84 ปี ต่อมาในรัชสมัยของพระไชยเชษฐาธิราชซึ่งมีฐานะเป็นกษัตริย์ทั้งของล้านนาและล้านช้าง ได้เสด็จกลับไปยังล้านช้างเพราะพระราชบิดาคือพระเจ้าโพธิ์ศาลสวรรคต ครั้งนั้นได้ทรงนำองค์พระแก้วมรกตที่พระเจ้าติโลกราชประดิษฐานที่พระธาตุเจดีย์หลวงกลางเมืองเชียงใหม่ มาประดิษฐาน ณ วัดพระแก้ว นครหลวงเวียงจันทน์ เป็นระยะเวลาจนถึง 215 ปี (อุดม รุ่งเรืองศรี, เกริก อัครชิโนเรศ, 2552, 187) ต่อมาในรัชสมัยพระพุทธรูปอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จยกทัพไปตีเมืองเวียง

จันทร์ ในปี พ.ศ. 2321 ครั้งนั้นพระองค์ได้อัญเชิญ พระแก้วมรกตองค์นี้ไปประดิษฐาน ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (วัดพระแก้ว) ในกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ พ.ศ. 2324 จนถึงปัจจุบัน รวมระยะเวลามากกว่า 237 ปี ซึ่งการประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านคู่เมืองของอาณาจักรไทยนี้ ตั้งแต่สร้างกรุงรัตนโกสินทร์ ทรงสักการบูชาด้วยการสร้างเครื่องทรงสามฤดู ที่ประกอบด้วยทองคำและ เพชร พลอย และรัตนชาตินานัปการ “เป็นพุทธบริวาร” รวมทั้งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติในการ สรงน้ำองค์พระและเปลี่ยนเครื่องทรงโดยพระมหากษัตริย์ตามฤดูกาลต่างๆ ตั้งแต่นั้นมาจนถึงปัจจุบัน (สุรชัย จงจิตงาม, 2555, 108-109) กล่าวได้ว่าแม้แต่ชื่อ “**กรุงรัตนโกสินทร์**” ก็มีความหมายว่า **เมืองแห่งพระแก้วมรกต**” (สุรสวัสดิ์ ศุขสวัสดิ์ รัต.มล.,อินส์เพ้นท์ ดร., 2550, 56-58) และแต่ละยุคสมัยที่ปรากฏขึ้นนั้นด้วยพุทธานุภาพของพระแก้วมรกต ราชอาณาจักรทั้ง 3 เมื่อครั้งองค์พระแก้วมรกตประดิษฐานอยู่นั้น สถาบันพระพุทธศาสนาและงานพุทธศิลปกรรมของชาติพันธุ้นั้นอยู่ในยุคที่รุ่งเรืองที่สุด และจากหลักฐานทางพุทธศิลปกรรมที่ปรากฏทางวิชาการระบุว่าเป็นพระพุทธรูปที่สร้างขึ้นด้วย **“พุทธศิลปกรรมแบบล้านนา”** อย่างชัดเจน ประมาณว่าสร้างขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 20

(ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี, 2549, 128-129) พระพุทธรูปที่สำคัญอีกองค์หนึ่งคือ พระพุทธบุษยรัตน์จักรพรรดิพิมลมณีมัย ซึ่งปรากฏเรื่องราวในพงศาวดารโยนก ความว่า พระอรหันต์ได้แก้วขามาจากจันทรเทวบุตร จึงขอให้พระวิษณุกรรมแกะสลักเป็นพระพุทธรูป แล้วบรรจุพระบรมธาตุ 4 องค์ไว้ที่พระเมาลี พระนลาฏ พระอุระ และพระโอษฐ์ ซึ่งเมื่อพิจารณาจากพุทธศิลปกรรมที่ปรากฏทำให้ทราบได้ว่าองค์พระพุทธรูปได้ถูกแกะสลักตามแบบอย่างของงานพุทธศิลปกรรมล้านนาเช่นกัน

วิเคราะห์ภูมิปัญญาการสร้างงานพุทธศิลปกรรมล้านนา

งานพุทธศิลปกรรมล้านนาที่ทรงคุณค่าเพราะถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาด้วยภูมิปัญญาอันสูงยิ่งเมื่อศึกษาวิเคราะห์เหตุปัจจัยต่างๆ ที่ช่วยส่งเสริมและก่อให้เกิดความรุ่งเรืองของภูมิปัญญาในการสร้างสรรค์ผลงานได้ดังนี้

ยุครุ่งเรืองของล้านนาซึ่งตรงกับรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชนั้น อาณาจักรล้านนาก็อยู่ในช่วงที่มีการสงครามโดยตลอดทรงอยู่ร่วมสมัยเดียวกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แห่งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระรามาธิบดี (ธรรมเจดีย์) แห่งกรุงหงสาวดี และพระเจ้าจักรพรรดิเลออันท์ แห่งอาณาจักรไคเวียด (เวียตนาม) ดังนั้นจึงส่งผลให้พระเจ้าติโลกราช ทรงมีภาพลักษณ์เป็นพระมหากษัตริย์นักรบที่เข้มแข็งและกำลังแผ่ขยายอำนาจ ในรัชสมัยของพระองค์ทำสงครามน้อยใหญ่ จากสาเหตุต่างๆ กันถึง 17 ครั้ง พระเจ้าติโลกราชทำสงครามกับกรุงศรีอยุธยาซึ่ง

ทำให้ได้พระราชอาณาเขตของอาณาจักรล้านนาเพิ่มขึ้น จึงต้องมีกองทัพที่เข้มแข็งในการป้องกันอาณาจักร (อุดม รุ่งเรืองศรี ศ.ดร., เกริก อัครชินโนเรศ, 2552, 188-190)ความเข้มแข็งของสถาบันพระพุทธศาสนา ด้วยบูรพกษัตริย์ล้านนาในราชวงศ์มังรายเกือบทุกพระองค์เป็นพุทธมามกะที่ทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา จึงทรงทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยการแสวงหาพระสงฆ์ที่ทรงพระไตรปิฎกเพื่อการส่งเสริมและประดิษฐานพระพุทธศาสนาอย่างมั่นคงและพัฒนาส่งเสริมรวมทั้งปฏิรูปการพระศาสนาให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป พระพุทธศาสนาจึงเป็นสถาบันที่สำคัญและเป็นรากฐานของอารยธรรมของอาณาจักรล้านนา เหตุการณ์สำคัญคือการสังคายนาพระไตรปิฎกพระพุทธศาสนาครั้งที่ 8 ในล้านนาคือ พงศาวดารโยนก ระบุว่า “ ลุศักราช 839 ปีวอก นพศก พระพุทธศาสนายุกาลล่วงแล้วได้ 2020 พรรษา พระเจ้านครเชียงใหม่ได้ประชุมพระเถรานุเถระ มีพระธรรมทิน เจ้าอาวาสวัดป่าตาล เป็นประธานสงฆ์กระทำการสังคายนาชาระพระไตรปิฎก ณ โทธารามมหาวิหาร ปีหนึ่งจึงสำเร็จบริบูรณ์ นับเป็น “อัฐมสังคายนา” (การสังคายนาครั้งที่ 8 ของโลก) จึงเฉลิมพระปรมาภิไธยพระเจ้าแผ่นดินว่า “พระเจ้าศรีธรรมจักรทติโลกราชา มหาธรรมมิกราช พระเจ้านครพิงค์เชียงใหม่” ซึ่งทำให้พระพุทธศาสนาและงานพุทธศิลปกรรมพัฒนาขึ้นไปสู่ยุครุ่งเรืองที่สุดของยุคทอง

กฎหมายและกฎระเบียบที่เป็นธรรม (อุดมรัฐ) มีการตรากฎหมายเพื่อใช้เป็นกฎระเบียบในการปกครองแผ่นดิน เรียกว่า “มังรายศาสตร์หรือกฎหมายพญามังราย” เป็นกฎหมายซึ่งบัญญัติขึ้นโดยพระเจ้ามังรายเป็นกษัตริย์ผู้สถาปนาอาณาจักรและสร้างเมืองเชียงใหม่ขึ้น ลักษณะของ มังรายศาสตร์นั้นเป็นการนำเอาลักษณะคำพิพากษา หรือคำชี้ขาดตัดสินคดีโดยนำมาเรียบเรียงตามมาตรา ๆ จัดหมวดหมู่เป็นเรื่อง ๆ ทำให้เกิดสภาพสังคมมีความสงบสันติสุข

ช่างฝีมือที่มีความรู้ความสามารถในการสร้างสรรค์งานศิลปกรรม **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** ระบุว่า การก่อสร้างและบูรณะพระเจดีย์หลวง อันเป็นพระมหาเจดีย์ในวัดเจดีย์หลวงโชติการาม ชื่อว่า **“ราชกฤ หรือ ราชกฐ”พระมหาเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดเป็นศูนย์กลางของอาณาจักรล้านนา** ที่ก่อสร้างเจดีย์องค์เดิมครั้งรัชสมัย “พญาแสนเมืองมา (พ.ศ. 1928–1944)” กษัตริย์องค์ก่อนรัชสมัยพระเจ้าติโลกราชได้โปรดให้สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายส่วนพระราชกุศลให้แก่พระราชบิดา คือ “พญาเกือนา” แต่สร้างยังไม่ทันแล้วเสร็จก็สิ้นพระชนม์ **ชินกาลมาลีปกรณ์** ระบุว่าความสำคัญของพระเจดีย์หลวง กล่าวถึงพระเจ้าติโลกราชโปรดให้ **“หมื่นด้ามพร้าคต (สีหโคตรเสนาบดี)”** ปรับรูปแบบให้เป็นเจดีย์ทรงปราสาทเป็นยอดเดียว และมีขนาดที่ใหญ่ขึ้นกว่าเดิม มีขนาดฐานกว้างด้านละ 35 วา สูง 45 วา เพิ่มข้างมณฑลประดับลานประทักษิณ อีกประการหนึ่งคือ เมื่อบูรณะพระเจดีย์แล้วเสร็จ พระเจ้าติโลกราชโปรดให้อัญเชิญ

“พระแก้วมรกต” (พระพุทธรูปหามณีรัตนปฐุมิการ) Carol Stratton, 2004, 83-84) ระบุใน “Buddhist Sculpture of Northern Thailand” กล่าวถึงเทคนิคการสร้างพระพุทธรูปล้านนาด้วยวัสดุที่ล้ำค่าเช่นแก้ว หรือรัตนชาติต่างๆ เพราะว่าจะมีคุณค่าที่สูงกว่า การสร้างด้วยโลหะที่มีค่าหรือทองคำ เพราะเชื่อว่าเป็นวัสดุที่สร้างขึ้นโดยเทวดาและมีอานิสงส์ในการสร้างมากกว่า และกระบวนการสร้างที่ต้องพรากรเพียรอย่างสูงด้วยเทคนิคการทำแบบโบราณที่ยังไม่มีวัสดุอุปกรณ์มากนัก เพราะทำได้เพียงการ ตัด ชัด และฝน ให้เป็นองค์พระจึงทำให้มีคุณค่าอย่างมา ได้อัญเชิญมาประดิษฐานไว้ในซุ้มจระนำด้านทิศตะวันออกของพระมหาเจดีย์ในจุลศักราช 843 (พ.ศ. 2025) ในช่วงเวลานี้พระพุทธรูปศาสนาและงานพุทธศิลป์กรรมพัฒนามาขึ้นไปสู่ยุครุ่งเรืองที่สุดของยุคทองอาณาจักรล้านนา

(พรพนเพ็ญ เครือไชย, 2546, 137-140) คำว่า “ล้านนา” เป็นคำที่ถูกต้องและเป็นข้อยุติในทางวิชาการ ความสำคัญโดยความหมายของคำคือ ล้าน หมายถึงหน่วยนับอันมีจำนวนมากที่สุด “นา หรือ ที่นา หมายถึงข้าวปลาอาหาร ล้านนา จึงหมายถึง ดินแดนอันอุดมสมบูรณ์ไปด้วยข้าวปลาอาหารจึงแสดงลักษณะทางกายภาพของอาณาจักร (รัตนพร เศรษฐกุล, 2552, 58-59) ที่มีความมั่นคงทางด้านเกษตรกรรมรวมถึงการมีความก้าวหน้าและพัฒนาการ รวมถึงการชลประทานที่มีประสิทธิภาพ ตลอดจนก่อให้เกิดความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ การค้าขาย และความสามารถในการจัดการทรัพยากรมีศักยภาพการผลิตด้านการเกษตรของล้านนา การทำนาค้ำและระบบการชลประทานของชุมชนท้องถิ่น มีประสิทธิภาพสูงในการเพิ่มผลผลิตที่จะเลี้ยงดูประชากรจำนวนมาก และใช้เป็นสินค้าแลกเปลี่ยนกับสินค้าต่างประเทศได้ นำไปสู่ความเจริญของอาณาจักรล้านนา ทำให้มีสิ่งก่อสร้างทางศาสนาที่เพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆ ทั้งกษัตริย์ ขุนนางและประชาชนต่างทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาด้วยวิธีการต่างๆ ตั้งแต่การสร้างวัดขนาดใหญ่และประดับประดาอย่างสวยงาม สร้างพระพุทธรูปทองคำสัมฤทธิ์ประดับเพชรพลอยที่นำวัตถุดิบมาจากต่างประเทศ และการสร้างเจดีย์หุ้มทองคำแท้ การกลบนาผู้คน สัตว์เลี้ยงและทรัพย์สิ่งของเป็นที่นิยมมากจนถึงยุคทองของอาณาจักรล้านนา (เพิ่มศักดิ์ วรรณรงค์กูร, 2545, 55) ความสอดคล้องกับหลักธรรมของงานพุทธศิลป์กรรมล้านนา คือการเผยแพร่ ดำรงและแสดงออกถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา สิ่งหนึ่งที่มีความสำคัญคือการสร้างศาสนาวัดอุในทางพระพุทธศาสนาสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ได้ถูกสร้างขึ้นตามหลักปรัชญาในทางพระพุทธศาสนาที่เหมาะสมเพื่อให้ผู้เลื่อมใสศรัทธาเกิดสติที่ตั้งมั่นในพระธรรมคำสอน ของพระพุทธศาสนาในสังคมมีองค์ประกอบที่สำคัญ 4 ส่วนคือ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธี และศาสนวัตถุ หลักการสร้างสรรคงานพุทธศิลป์กรรมด้วยงานโลหะวิหยามีการสร้างสรรคขึ้นมายาวนานนับแต่ครั้งพุทธกาล ซึ่งเป้าหมายสำคัญของงาน

พุทธศิลป์คือการแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาออกมาให้เป็นรูปธรรม จับต้องและสัมผัสได้ว่าเป็นรูปธรรมเพราะหลักธรรมคำสอนนั้นเป็นความจริงแท้อันประเสริฐ ดังหลักการที่ระบุไว้ใน “พระสูตรปรัชญาปารมิตา นิกายมหายาน” กล่าวว่าคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งปวง ทรงเผยความเป็นไปในรูปของความจริงทั้งสองระดับคือระดับสมมุติสัจจะ และระดับปรมาตตสัจจะอันเป็นโลกกุตระธรรม

พุทธศิลป์ล้านนากับการส่งอิทธิพลและความสัมพันธ์ทางพุทธวัฒนธรรมในอดีต

พุทธศิลป์ล้านนามีความเป็นมาเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์กลุ่มชาติพันธุ์อย่างมีนัยยะสำคัญหลายกลุ่มในเอเชีย ส่งผลให้พุทธศิลป์ล้านนามีคุณค่าอย่างสูงทั้งในด้านหลักปรัชญาและแนวคิดต่างในการสร้างสรรค์ รวมถึงหลักความงามทางสุนทรียศาสตร์ อันก่อให้เกิดอิทธิพลทางศิลปกรรมแก่การสร้างพุทธศิลป์ที่สำคัญอย่างมากมายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆทั้งในอดีตและปัจจุบัน อย่างเป็นรูปธรรม โดยจะเห็นได้ว่าพุทธศิลป์ล้านนานั้นเป็นทั้งต้นแบบของงานพุทธศิลป์ และมีมากมายที่งานพุทธศิลป์ล้านนากลายเป็นงานศิลปกรรมหมู่บ้านคู่มือง ที่ทั้งงดงามและศักดิ์สิทธิ์ ดังมีรายละเอียดที่สำคัญคือ (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2554: 34) การสร้างพระพุทธรูปที่ยอมรับในทางวิชาการและความสวยงามสมทรงคุณค่าเชิงพุทธศิลป์ และความสำคัญเป็นมรดกทางอารยธรรมที่สำคัญของอาณาจักรสุโขทัยและแผ่นดินไทย ได้ถูกระบุในพงศาวดารเหนือกล่าวว่าในปี พ.ศ.1500 พระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก (พระมหาธรรมราชาลิไท) หลังจากได้ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนมหาธาตุแล้ว พระองค์ได้รับสั่งให้ระดมช่างฝีมือจากเมืองศรีสัชนาลัย สวรรคโลก เชียงแสน และหริภุญชัย ช่วยกันหล่อพระพุทธรูป 3 องค์ คือ พระพุทธรูปชินราช พระพุทธรูปชินสีห์ และพระศรีศาสดา ซึ่งจะเห็นได้ว่าแม้แต่พระพุทธรูปชินราชที่ได้รับยกย่องว่าเป็นพระพุทธรูปที่สวยงามที่สุดในประเทศไทย ก็เป็นงานพุทธศิลป์แบบล้านนาซึ่งมีอิทธิพลในการสร้างเช่นกัน

ผลงานอันสำคัญที่แสดงถึงคุณค่าของพุทธศิลป์ล้านนาอันส่งผลถึงการก่อสร้างพระมหาเจดีย์องค์สำคัญต่างๆ ในหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ซึ่งพระมหาธาตุเจดีย์เหล่านี้ล้วนเป็นพระมหาธาตุเจดีย์อันสำคัญ คู่มืองของหมู่บ้านคู่มืองของกลุ่มชาติพันธุ์ ที่มีมาตั้งแต่ครั้งในอดีตเช่น (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, 2555: 39-40, 69-75) เมื่อครั้งพระไชยเชษฐาธิราช เสด็จกลับไปอาณาจักรล้านช้างนั้น พระองค์ได้ไปประทับอยู่ที่หลวงพระบางก่อน และทำการสร้างและบูรณะเมืองหลวงพระบางให้เป็นเมืองหลวงของอาณาจักรล้านช้างในขั้นต้น โดยนำช่างและพุทธศิลป์ของล้านนาไปเป็นแนวทางในการสร้างบ้านแปงเมือง และวัดรวมถึงอาคารทางศาสนาต่างๆ จนงดงามและทรงคุณค่า เช่น วัดเชียงทอง แล้วได้ปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระ

มหากษัตริย์ของอาณาจักรล้านช้าง ทรงพระนามว่า “พระอุภัยภูธรบวรไชยเชษฐาไตรภูวนาถาธิปัตติศรีสัตนาคนหุต” หรือเรียกพระนามสั้นๆว่า “พระไชยเชษฐาธิราช คุณค่าของพุทธศิลป์ล้านนาที่ปรากฏคือ เมืองหลวงพระบางนั้นได้รับการยกย่องให้เป็นเมืองมรดกโลกสืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน พระราชนิพนธ์กิจที่สำคัญคือ การบูรณะพระธาตุหลวงเวียงจันทร์ มีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า “พระธาตุเจดีย์โลกจุฬามณี” เป็นพระมหาธาตุที่เป็นปูชนียสถานที่สำคัญและงดงามรวมทั้งเป็นพระบรมธาตุคู่บ้านคู่เมืองอันเป็นสัญลักษณ์ ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (อาณาจักรล้านช้าง หรือ กรุงศรีสัตนาคนหุต) เพราะพระองค์ต้องการให้เป็นศูนย์รวมจิตใจของพุทธศาสนิกชนในพระราชอาณาจักร ครั้งนั้นจึงโปรดเกล้าบูรณะคร่อมองค์พระธาตุเดิม ต่อมาจึงสร้างพระธาตุบริวาร 30 องค์ล้อมรอบ อันหมายถึง พระบารมี 30 ประการของพระพุทธเจ้าและพระองค์ให้เอาทองคำหล่อเป็นลูกธาดูประจำ 30 องค์แล้วจารึกพระธรรมไว้ทุกๆหน่วย ข้อความจารึกเป็นภาษาบาลีว่า “เย ธมมา เหตุปภวา เตสึ เหตุ ตถาคโต เตสญ โย นิโรโธ จ เอวมาที มหาสมโณ” (พระคาถา เยธัมมา) แล้วเสร็จสมบูรณ์เมื่อ ปี พ.ศ. 2109 พร้อมอุทิศที่ดินไร่นาข้าทาสไว้ดูแลพระธาตุต่อมา (ธนธร กิตติกานต์, 2557: 5) องค์พระธาตุพระธาตุหลวงเวียงจันทร์ ยังส่งอิทธิพลต่อการสร้างองค์พระธาตุพนม อำเภอธาตุพนม จังหวัดนครพนม มหาธาตุอันศักดิ์สิทธิ์ คู่บ้านคู่เมืองในยุคต่อมา ตามตำนานเป็นพระมหาเจดีย์ะบรรจุพระอุรังคธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งราชครูโพนสะเม็ก (พระครูชี้หอม) มหาเถระเจ้าแห่งราชอาณาจักรลาวได้นำรูปแบบของพระธาตุหลวงเวียงจันทร์ ที่สร้างขึ้นในรัชสมัยพระไชยเชษฐาธิราช กษัตริย์แห่งอาณาจักรลาวได้รับรูปแบบและอิทธิพลรวมถึงแบบแผนการสร้าง จากพระธาตุของล้านนาที่แพร่กระจายไปสู่อาณาจักรล้านช้างในราวพุทธศตวรรษที่ 22

พุทธศิลป์ล้านนากับการส่งอิทธิพลและความสัมพันธ์ในบริบททางวัฒนธรรมร่วมสมัย

(ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556) ระบุใน “พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน” กล่าวว่างานศิลปกรรมเป็นส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานศิลปกรรมอันเนื่องกับพระพุทธรศาสนา โดยใช้พุทธศิลป์ในยุคสมัยตั้งแต่เริ่มต้นก่อตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ และแสดงลำดับขั้นต่างๆของแนวทางการศิลปะตามยุคสมัย ที่ปรับเปลี่ยนและพัฒนาไปตามแนวคิดของช่างในแต่ละยุคสมัย ตั้งแต่เริ่มยุคสมัยงานศิลปะ “แบบประเพณีนิยม” และปรับเปลี่ยนไปเป็น “แบบราชนิยม” และเมื่อกระแสวัฒนธรรมตะวันตกเริ่มมีบทบาทมากขึ้นทำให้มีอิทธิพลต่องานศิลปะเปลี่ยนไปเป็นแนว “สัจนิยม” ซึ่งเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญที่ส่งผลต่องานศิลปกรรมปรับเปลี่ยนเป็น “ศิลปะ

ร่วมสมัยและศิลปะสมัยใหม่” ซึ่งจากการศึกษาทำให้เห็นทำให้เห็นลำดับชั้นของพัฒนาการของพุทธศิลป์ที่แสดงคติแนวคิด ผ่านผลงานที่คัดเลือกและสื่อแสดงความหมายของแต่ละยุคสมัยได้เป็นอย่างดี (พราหมณ์นราสุธรรมภี, 2559: 55) ภูมิปัญญาของการสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมของล้านนามีบทบาทในบริบททางวัฒนธรรมร่วมสมัย คือในการสร้างพระมหาเจดีย์ศรีแสงธรรมวิสุทธิมงคล ณ วัดแสงธรรมวังเขาเขียว อำเภอน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา วางศิลาฤกษ์ เมื่อวันที่ 23 ตุลาคม 2554 ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางของฐานพระมหาเจดีย์ 78 เมตร ความสูงจากฐานถึงยอดฉัตร 61 เมตร สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่หลวงตามหาบัว ญาณสัมปนฺโน พระเถระจารย์ ฝ่ายวิปัสสนากรรมฐาน สายหลวงปู่มั่น ภูริทัตโต ภายหลังละธาตุขันธ์แล้ว บรรดาศิษยานุศิษย์ได้รวบรวมอัฐบริหารของท่านแล้วพร้อมใจกันนำมาสร้างเป็นบริโกศเจดีย์เพื่อเก็บอัฐิธาตุและอัฐบริหารของท่านเพื่อเป็นพุทธอนุสติแก่พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป (วัดพระนางจามเทวี, ออนไลน์) การสร้างวัดพระนางจามเทวี ที่ ตำบลบางขันหมาก อำเภอมือง จังหวัดลพบุรี สร้างขึ้นโดยดำริของพระราชสารสุธี (อาชว์ อาชชวปเสฏฐโฐ) ท่านเจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน คือ พระปัญญาวิสุทธิโมลี ทั้งนี้เพื่อเป็นอนุสรณ์ระลึกถึงพระนางจามเทวี พระราชธิดาของกษัตริย์แห่งกรุงละโว้ที่ได้เสด็จไปครองเมืองทริภุชยะ (ลำพูน) ในราวพุทธศตวรรษที่ 13 (สุรพล ดำริห์กุล, 2547: 23-28) การก่อสร้างวัดได้นำรูปแบบของงานพุทธศิลปกรรมแนวประเพณีของล้านนาทั้งอาคารวิหารและองค์พระธาตุเจดีย์ของวัด เพราะนับแต่ครั้งอดีตกาล ที่ระบุไว้ใน “ตำนานจามเทวีวงศ์หรือประวัติของพระนางจามเทวี” (แต่งโดย พระโพธิ์รังสีเถระ ภิกษุชาวเชียงใหม่แต่งขึ้นเป็นภาษาบาลีเมื่อราว พ.ศ. 1950 - 2000) ระบุถึงการสร้างอาณาจักรทริภุชยะ (ลำพูน) โดยवासเทพฤษีได้ไปอัญเชิญพระนางจามเทวีธิดาของกษัตริย์แห่งละโว้หรือลพบุรี จากพื้นที่ภาคกลางของประเทศไทย มาเป็นปฐมกษัตริย์สร้าง “ราชอาณาจักรทริภุชยะ รวมถึงการสร้างเมืองเขลางค์นคร (ลำปาง) ในช่วงเวลานี้พระพุทธศาสนาได้เผยแพร่เข้ามาสู่ อาณาจักรทริภุชยะ นี่เป็นครั้งแรก เพราะมีหลักฐานกล่าวถึงการมาถึงของคณะพร้อมกับพระนางจามเทวีในคราวนั้นว่า การเสด็จขึ้นมาปกครองอาณาจักรทริภุชยะ พระนางจามเทวีได้ทรงนำพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา ข้าราชการบริพารที่มีความรู้ความสามารถในศิลปะวิทยาการต่างๆ อันประกอบด้วย พระมหาเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก 500 องค์ บัณฑิต 500 คน เป็นต้นดังนี้ในยุคปัจจุบันจึงมีการนำรูปแบบของงานพุทธศิลปกรรมของล้านนามาสร้างไว้เป็นการแสดงถึงความเชื่อมโยงเชิงพหุวัฒนธรรมของภูมิปัญญาล้านนาที่แสดงออกผ่านงานพุทธศิลปกรรมล้านนา

วัดป่าพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย (หลวงพ่ोजิว พุทธญาณ, ออนไลน์) “วัดป่าพุทธคยา” ตำบลพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย ตั้งอยู่ด้านหลังพระมหาเจดีย์พุทธคยาและต้นพระศรีมหาโพธิ์ ห่างประมาณ 100 เมตร เป็นวัดที่สำคัญใหญ่โตเป็นอันดับ 1 ของบรรดาวัดเถรวาทจากประเทศไทย ฝายธรรมยุตินิกาย ที่สร้างขึ้นในประเทศ อินเดียแดนพุทธภูมิ ปัจจุบันมีพระโพธิ์นันทมณี (หลวงพ่ोजิว พุทธญาณ) เป็นเจ้าอาวาส ในการก่อสร้างวัดป่าพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย นั้นได้มีการนำรูปแบบของงานพุทธศิลป์กรรมล้านนา ยุคทองหรือแบบประเพณีนิยม ทั้งรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมอาคารอุโบสถ การเขียนจิตรกรรมฝาผนัง ส่วนพระพุทธรูปหล่อทองสัมฤทธิ์ศิลปะเชียงแสนในพระอุโบสถ ถือว่าเป็นองค์ใหญ่ที่สุดเทียบกับพระพุทธรูปในวัดเถรวาทด้วยกัน เป็นวัดมีชื่อเสียง สถานที่สำคัญของชาวพุทธทั่วโลกที่เดินทางไปจารีแสวงบุญต้องไปเยือน

การสร้างพระพุทธรูปใหญ่ขนาดหน้าตัก 36 เมตร ที่บ้านน้ำทราย รัฐอรุณาจัณฑ์ ด้วยงานพุทธศิลป์กรรมแบบล้านนาสิงห์ 1 (สังข์ พัทธโนทัย (สารนาถ), 2555) ในภูมิภาคตะวันออกเฉียงของอินเดีย คือรัฐอัสสัมและอรุณาจัณฑ์ประเทศ มีกลุ่มชาติพันธุ์ ที่เรียกตัวเองว่าเป็นเผ่ากลุ่ม “ไทอาหม” ประกอบด้วย กลุ่ม ไทคำตี้ ไทอ้ายตอน ไทตุง ไทผาก ไทคำยาง ซึ่งมีลักษณะส่วนใหญ่คล้ายๆกัน กลุ่มชาติพันธุ์ “ไทคำตี้” ถือว่าเป็น เผ่าไทยเผ่าหนึ่งที่มีลักษณะร่วมหรือคล้ายกับเผ่าไทยกลุ่มอื่นๆ ทั้งทางด้าน รูปร่างหน้าตา ภาษาพูด อุปนิสัยใจคอ การดำรงชีวิต ลักษณะบ้านเรือน อาหาร การนุ่งห่มแต่งกาย รวมทั้งแนวคิดความเชื่อและการนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ดั้งเดิม รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์ไทคำตี้ มีประชากรถึงประมาณ 280,000 ถึง 300,000 คน กระจายตัวอยู่ในรัฐอรุณาจัณฑ์ประเทศและบางส่วนของรัฐอื่นๆ ใกล้เคียงกัน เช่น รัฐอัสสัม ตริปุระ นาคาแลนด์ และอื่นๆ ซึ่งล้วนแต่นับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท และมีวัดกระจายตัวอยู่ตามแหล่งชุมชนต่างๆ ซึ่งวัดต่างๆเหล่านี้ก็สร้างขึ้นตามแรงศรัทธาของชาวพุทธตามสภาพของแต่ละท้องถิ่น วัดบางแห่งคล้ายกับศาสนสถานของชาวฮินดู หรือ วัดในศิลปะแบบพม่า

เจ้าฟ้า ปิณฑิกะ น้ำซุ่ม หรือน้ำส้ม (Chow Pingthiga Namchoom) มีฐานะเป็นกษัตริย์ของกลุ่มชาติพันธุ์ไทคำตี้ (โดยการสืบสายโลหิต จากเจ้าฟ้า ต่วน) เคยเป็นมุขมนตรีแห่งรัฐอรุณาจัณฑ์ประเทศ และเป็นประธานการก่อสร้างพุทธสถานดอยธรรมหลวง(ดอยคำตี้หลวง) ท่านได้มีโอกาสได้เดินทางไปนมัสการพุทธสถานที่ เมืองคยา รัฐพิหาร อินเดีย และได้ไปเยี่ยมชมวัดจากประเทศต่างที่นับถือพุทธศาสนาและได้ไปเยี่ยมชมวัดป่าพุทธคยา ท่านพิจารณาเห็นว่า มีรูปแบบที่เรียบง่าย สวยงาม เหมาะสมกับการใช้เป็นแนวทางในการสร้างพุทธสถานต่างๆ และเมื่อนำไปใช้ก็สามารถที่จะนำไปฝึกสอนและให้ช่างในท้องถิ่นทำตามได้ ไม่ซับซ้อน

ในการที่จะเรียนรู้ได้ง่ายกว่า พุทธศิลป์แบบอื่นๆ อีกทั้งดูจากลักษณะภูมิประเทศ สภาพดินฟ้า อากาศ ภาษาพูด รวมทั้ง การแต่งกายและขนบธรรมเนียมวัฒนธรรมของล้านนานั้น มีความคล้ายคลึงกับ กลุ่มชาติพันธุ์ไทยคำตี้ เป็นอย่างมาก ท่านจึงเห็นควรว่าจะนำพุทธศิลป์แบบล้าน นานี้ไปเป็นต้นแบบละแนวทางการสร้างงานของท่าน โดยมีดำริจะให้ พุทธสถานแห่งนี้เป็น ศูนย์กลางของชาวพุทธในภูมิภาคตะวันออกเฉียงของอินเดีย จึงทำโครงการก่อสร้างพระพุทธรูปปูนปั้นขนาดใหญ่ แบบคอนกรีตเสริมเหล็ก ที่มีลักษณะแบบพุทธศิลป์กรรมของล้านนา แบบเชียงแสนสิงห์ 1 ขนาดหน้าตัก 36 เมตร ความสูง 55 เมตร เริ่มออกแบบและทำการวางศิลาฤกษ์ก่อสร้าง เมื่อปี พ.ศ. 2555 (นิพัทธ์พร เพ็งแก้ว, 2555) เขียนใน “ เยือนถิ่นแผ่นดิน พุทธ บังกลาเทศ ” สรุปเนื้อหาเป็นการศึกษาวิถีชีวิต สังคมวัฒนธรรม และชตากรรมของชาว พุทธบนแผ่นดินมุสลิม ของกลุ่มชาติพันธุ์ “จ๊กม่า (Chakma)” แห่งอาณาจักรพุทธโบราณ ที่ซ่อนตัวกลางหุบเขาพงไพร เขตรัฐจิตตะกอง ประเทศบังกลาเทศ กลุ่มชาติพันธุ์ “จ๊กม่า (Chakma)” แห่งเมืองรังคมาติ มีระบบกษัตริย์ ภาษาพูด ตัวอักษร ดนตรี การแพทย์ เครื่องแต่ง กาย อาหาร และวัฒนธรรมเป็นของตนเอง อยู่อาศัยในแผ่นดินนี้มาอย่างยาวนาน มีการนับถือ พระพุทธศาสนาแบบเถรวาทที่เป็นรูปแบบของตนเองแต่ใกล้ชิดกับพระพุทธศาสนาแบบพม่า

ในกลุ่มชาติพันธุ์ “จ๊กม่า (Chakma)” แห่งเมืองรังคมาติ มีวัดสำคัญคือวัดราชพนาวิหาร มีพระมหาเถระองค์สำคัญคือ หลวงพ่อพนา (Most Venerable Bhana) ท่านเป็นพระ มหาเถระฝ่ายวิปัสสนาจารย์ ที่มีศิษย์เลื่อมใสศรัทธาเป็นจำนวนมาก ปัจจุบันท่านมรณภาพแล้ว คณะสงฆ์และกรรมการของวัดราชพนาวิหาร จึงมีดำริในการก่อสร้างพระมหาเจดีย์สันติภาพ โลก (World Peace Pagoda) มีขนาดความสูงถึง 108 เมตร สามารถใช้งานภายในอาคาร เป็นการก่อสร้างแบบเจดีย์วิหาร เพื่อรวบรวมอัฐบริวารของหลวงพ่ พนาเถระ แล้วพร้อมใจ กันนำมาสร้างเป็นบริโศคเจดีย์เพื่อเก็บอัฐิธาตุและอัฐบริวารของท่านเพื่อเป็นพุทธานุสติแก่ พุทธศาสนิกชนโดยทั่วไป ในการสร้างพระเจดีย์บังกลาเทศ ขนาดความสูง 108 เมตร ของวัด ราชพนาวิหาร เมืองรังคมาติ ประเทศบังกลาเทศนี้ทางวัดราชพนาวิหารได้ขอความอนุเคราะห์ ในเรื่องการออกแบบก่อสร้างมายัง สาขาวิชาพุทธศิลป์กรรม มจร. วิทยาเขตเชียงใหม่เพื่อให้ คำแนะนำในการสร้างองค์พระมหาเจดีย์ในรูปแบบของงานพุทธศิลป์กรรมของล้านนาแบบ ประยุกต์ ซึ่งขณะนี้กำลังดำเนินการก่อสร้างคาดว่าจะดำเนินการก่อสร้างอีกหลายปีจึงจะแล้ว เสร็จเพราะเป็นพระมหาเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดในบังกลาเทศ และเป็นเจดีย์ที่ใหญ่ที่สุดองค์หนึ่งใน โลก (วรวัตร เขียวดับ, 2567: สัมภาษณ์) การสร้างมณฑปปราสาท ประดิษฐานพระพุทธรูป สร้างขึ้นด้วยการหล่อโลหะทองเหลือง ฐานกว้างประมาณ 3 เมตร สูงประมาณ 7 เมตร สร้าง ขึ้นแบบพุทธศิลป์กรรมล้านนาแบบประเพณีนิยม เพื่อไปประดิษฐานพระพุทธรูปที่วัดสาขา

พระธาตุคุดอยสุเทพ เมืองแมนเชสเตอร์ ประเทศอังกฤษ ปัจจุบันแล้วเสร็จและได้ขนย้ายส่งทางเรือเพื่อไปยังปลายทาง เป็นการนำงานพุทธศิลป์กรรมของล้านนาแบบประเพณีนิยมไปสู่สังคมแบบพหุวัฒนธรรมของตะวันตก ครั้งสำคัญอีกประการหนึ่ง

องค์ความรู้จากการศึกษา

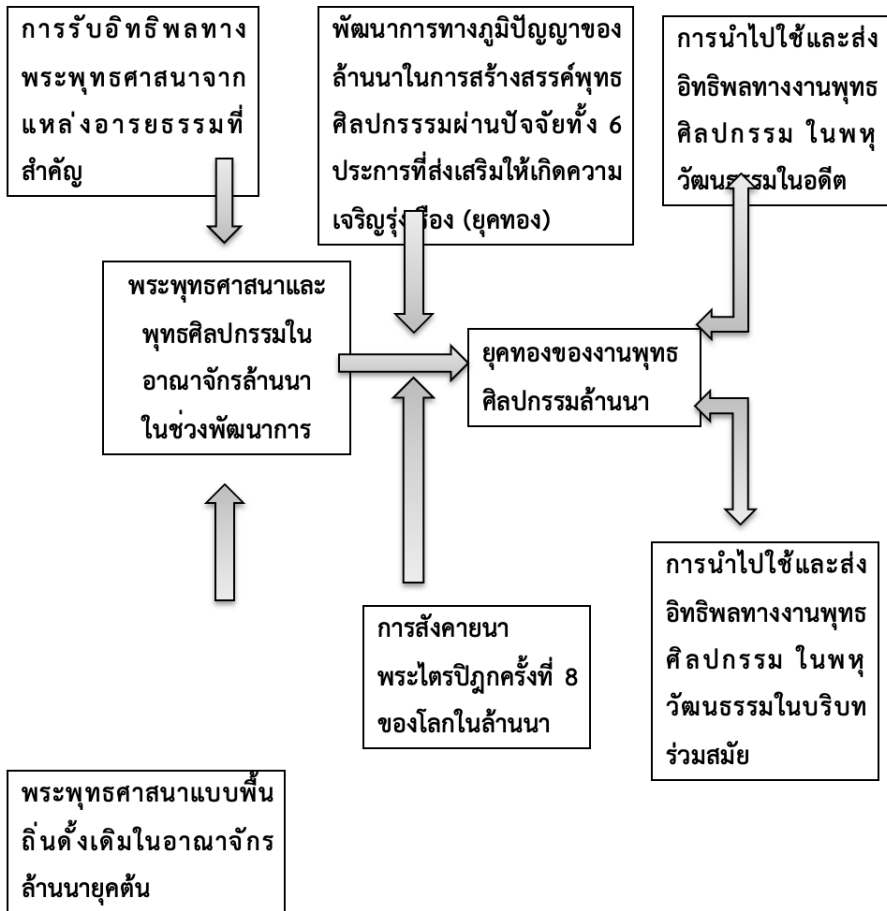
ด้วยภูมิปัญญาการสร้างสรรคงานพุทธศิลป์กรรมล้านนาด้วยองค์ประกอบที่สมบูรณ์ตั้งแต่ในครั้งอดีต จากข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์คุณค่าที่สำคัญไม่เพียงแต่ส่งผลให้อาณาจักรล้านนาขึ้นสู่ยุคทองทางพระพุทธศาสนา งานพุทธศิลป์กรรมของล้านนาลายอย่างยังถือเป็นมรดกทางภูมิปัญญาที่สำคัญของชาติ รวมทั้งรูปแบบและแนวทางการสร้างสรรคยังส่งผลให้เกิดการส่งอิทธิพลทางภูมิปัญญาไปสู่กลุ่มพหุวัฒนธรรมต่างอย่างมากมาตลอดจนยังได้รับการสืบทอดและนำมาใช้จนถึงปัจจุบันที่แม้ว่าอาณาจักรล้านนาจะได้สูญสิ้นไปแล้วมานานนับร้อยปี คุณค่าที่มีมาอย่างยาวนานนับแต่อดีต ยังคงเหมาะสมกับยุคสมัยและยังมีแนวโน้มที่จะถูกนำมาใช้ไปอย่างต่อเนื่องยาวนานในอนาคต

ส่วนสำคัญขององค์ความรู้ใหม่ในศึกษาภูมิปัญญาการสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมล้านนาสู่การส่งอิทธิพลและความสัมพันธ์ทางพหุวัฒนธรรม มีดังนี้

1. ภูมิปัญญาการสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมล้านนา ที่มีต่อการส่งอิทธิพลและความสัมพันธ์ทางพหุวัฒนธรรม เป็นการสร้างสรรคด้วยองค์ประกอบที่สมบูรณ์เหมือนการสร้างอารยธรรมทางวัฒนธรรมอื่นที่เป็นยุคทองในโลกระบบทางวัฒนธรรมที่สำคัญของโลก
2. หลักการสร้างงานพุทธศิลป์กรรมของล้านนาสะท้อนหลักธรรมและปรัชญาทางพระพุทธศาสนาที่เข้าถึงแก่นได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดเพราะผลงานที่ยังคงดำรงอยู่จนถึงปัจจุบันเป็นภาพสะท้อนได้เป็นอย่างดีเหมือนหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาที่ดำรงอยู่ได้ด้วยคุณค่าที่สูงสุดในตนเอง
3. ผลงานของภูมิปัญญาการสร้างสรรคพุทธศิลป์กรรมล้านนา ก่อให้เกิดคุณค่าอย่างสูงจนสามารถส่งผ่านอิทธิพลทางการสร้างงานพุทธศิลป์กรรมหรือนำไปใช้ทางพหุวัฒนธรรมได้ เพราะไม่เพียงแต่ทำให้พุทธอาณาจักรล้านนาขึ้นสู่ยุคทองทางพระพุทธศาสนาเท่านั้นยังส่งผลให้พุทธอาณาจักรอื่นที่ได้รับอิทธิพลการสร้างงานพุทธศิลป์กรรมของล้านนาขึ้นสู่ยุคทองด้วยเช่นกัน คืออาณาจักรล้านช้าง อาณาจักรรัตนโกสินทร์ เป็นต้น
4. สามารถทำให้เกิดองค์ความรู้ในการสร้างสรรคผลงานพุทธศิลป์กรรมในการที่จะทำให้สามารถมีประสิทธิผลที่สอดคล้องกับหลักการและสังคมหรือระบบพหุวัฒนธรรมในบริบทอื่นที่เหมาะสมได้เป็นอย่างดีนับตั้งแต่อดีต ปัจจุบันและยังส่งผลต่อไปในอนาคต

5. งานพุทธศิลปกรรมของล้านนายังประสิทธิภาพอย่างสูงที่สามารถนำมาพัฒนา ประสานให้สอดคล้องกับรูปแบบและวิถีวิทยาต่างๆ กับกระแสพลวัตทางระบบพุทธอารยธรรม ในปัจจุบันและต่อไปในอนาคตอย่างสูง

แผนภูมิภาพองค์ความรู้ใหม่

สรุป

ภูมิปัญญาของการสร้างสรรค์งานพุทธศิลปกรรมของล้านนาที่ทรงคุณค่ามา อย่างยาวนานที่แสดงภูมิปัญญาของผู้สร้างเห็นถึงคุณสมบัติอันสำคัญ ที่เหมือนกับหลักธรรม ทางพระพุทธศาสนา เป็นบรมธรรมอันเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงและมีเป้าหมายอย่างชัดเจน และไม่เป็นอันตรายอีกธรรม คือไม่สูญสลายหรือขึ้นอยู่กับกาลเวลา บริสุทธิ บริบูรณ์อย่างถึง

พร้อมและทนทานต่อการตรวจสอบได้ตลอดเวลา ที่ทำให้ทั้งพุทธศิลปะและพุทธธรรมกลายเป็นรากฐานทางอารยธรรมของหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์มาอย่างยาวนาน ความหลากหลายของงานพุทธศิลป์กรรมล้ำนาที่ปรากฏในกลุ่มงานพุทธศิลป์กรรมในกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ดังที่นำเสนอในบทความนี้ มีความยิ่งใหญ่จนนำมาเป็นชื่อของ แผ่นดินที่เป็นพุทธอาณาจักรที่พระพุทธศาสนามีความเจริญรุ่งเรืองมานับพันปีว่าเป็น “ยุคทอง หรือแผ่นดินสุวรรณภูมิ” อันเป็นการแสดงคุณค่าที่ให้ความสำคัญอย่างสูงต่อภูมิปัญญาที่ทรงคุณค่ามาตลอดในสังคมมนุษย์ งานพุทธศิลป์กรรมล้ำนายังคงมีบทบาท ที่จะถูกสร้างสรรค์ต่อไปในอนาคต ยังคงจะ สามารถประยุกต์และสร้างสรรค์ด้วยเทคนิควิธีทางกระแสนาอารยธรรมโลก อย่างมากมาย หลากหลายทั้งรูปแบบวิธีการ และจะก่อเกิดขึ้นงานทางพุทธศิลป์กรรมที่ทรงคุณค่า และจะมีประสิทธิภาพและพัฒนาการที่พัฒนาก้าวทันกระแสพหุวัฒนธรรมที่สูงมากยิ่งขึ้น สะท้อนความเป็นยุคสมัยและสะท้อนหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาได้อย่างดี จึงเป็นแนวทางที่น่าสนใจในการจะนำมาใช้งานเพื่อสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์กรรมได้เป็นอย่างดีสืบต่อไป

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาภูมิปัญญาการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์กรรมล้ำนาสู่การส่งอิทธิพลและความสัมพันธ์ทางพหุวัฒนธรรมทำให้เกิดองค์ความรู้ที่น่าสนใจ และเกิดแนวคิดที่เป็นศาสตร์สำคัญเกี่ยวเนื่องและเป็นแนวทางที่จะศึกษาและนำมาพัฒนาเป็นข้อเสนอแนะได้ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการนำบทความวิชาการเรื่อง “ภูมิปัญญาการสร้างสรรค์พุทธศิลป์กรรมล้ำนาสู่การส่งอิทธิพลและความสัมพันธ์ทางพหุวัฒนธรรม” นี้ไปใช้ประโยชน์ ดังนี้

1) สามารถนำข้อมูลเชิงวิชาการ ข้อค้นพบ องค์ความรู้ใหม่ การอ้างอิง และหลักการต่างๆ ในบทความนี้ไปประยุกต์ใช้ในรูปแบบการสร้างสรรค์ได้อย่างหลากหลาย ในเชิงการทำงานวิชาการ ทั้งการเขียนบทความ ทำสารนิพนธ์ วิทยานิพนธ์ ดุษฎีนิพนธ์ รวมทั้งงานเชิงวิชาการอื่นๆ

2) สามารถนำข้อมูลและเป็นแนวทางในการเขียนบทความวิชาการครั้งต่อไป ในด้านอื่นที่เกี่ยวข้องเช่น พุทธศิลป์กรรมล้ำนากับกระแสพลวัตของโลก การประยุกต์ใช้งานพุทธศิลป์กรรมในการเผยแพร่วัฒนธรรมในทางปัญญาประดิษฐ์ การสร้างงานพุทธศิลป์กรรมล้ำนาแบบนวัตกรรม เป็นต้น

2 ข้อเสนอแนะทางการสร้างสรรค์ต่อยอดงานพุทธศิลป์กรรมล้ำนาเชิงปฏิบัติการ ดังนี้

1) สามารถศึกษาต่อยอดการสร้างงานพุทธศิลป์กรรมล้ำนาจริง ในบริษัท

ทางวัฒนธรรมอื่นๆ ที่หลากหลายในช่อง ในกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆมากยิ่งขึ้นทั้ง แบบหินยาน และประยุกต์เป็นงานพุทธศิลปกรรมแบบมหายาน

2) สามารถศึกษาแนวทางการพัฒนาในงานพุทธศิลปกรรมล้านนาในรูปแบบทาง AI หรือปัญญาประดิษฐ์ เพื่อความหลากหลายเชิงสร้างสรรค์และแนวโน้มการพัฒนาในรูปแบบงานศิลปกรรมในอนาคตมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

- เชษฐ ติงส์ชูชลี. (2555). สัตตมหาสถาน พุทธประวัติตอนเสวยวิมุตติสุข กับ ศิลปกรรมอินเดีย และเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์.
- ธนธร กิตติกานต์. (2557). “มหาธาตุ”. นนทบุรี: โรงพิมพ์มติชนปากเกร็ด.
- นิพัทธ์พร เฟ็งแก้ว. (2557). เยือนถิ่นแผ่นดินพุทธ บังกลาเทศ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์.
- บุญชู โรจนเสถียร. (2548). ตำนานสถาปัตยกรรมไทย 2. กรุงเทพมหานคร: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ(1984) จำกัด.
- ปัญญา เทพลิงห์. (2548). ศิลปะเอเชีย. กรุงเทพมหานคร: บริษัทแอกทีฟ พรินท์ จำกัด.
- พรรณเพ็ญ เครือไชย. (2546). นพีสี่เชียงใหม่ บทความ“ลานนา หรือ ล้านนา”. สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ บรรณาธิการโดย มิ่งสรรพ ขาวสะอาด, ชัปนะ ปิ่นเงิน. เชียงใหม่: โรงพิมพ์มิ่งเมือง.
- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. (2555). พระพุทธศาสนาในลาว (Buddhism In Laos). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เมตตาพรายพรินต์.
- พราหมณ์นราสุธรรมภี. (2559). มหาธาตุเจดีย์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: หจก. เรือนแก้วการพิมพ์.
- พิสิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์. ธเนศ ศรีวิชัยลำพันธ์. วีระพงษ์ แสง-ชูโต. (2557). การถ่ายทอดศิลปะและวัฒนธรรมภูมิปัญญาล้านนาสู่สังคมโดยผู้ทรงภูมิปัญญาท้องถิ่น (The Parting and Teaching of Art and Culture, in the Tradition of Lan na Wisdom to Society by local Scholars). เชียงใหม่: นพบุรีการพิมพ์เชียงใหม่.
- เพิ่มศักดิ์ วรรณยางกูร. (2545). วิถีธรรมวิถีไทย. กรุงเทพมหานคร: อาร์ทลีย์ เพรส.
- มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- รัตนาพร เศรษฐกุล. (2552). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน.

- กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์.
- วรวัตร เขียวตีบ. (2567). เจ้าของโรงหล่อกุลวัฒนา บ้านปุกา อำเภอสนักำแพง จังหวัด เชียงใหม่. สัมภาษณ์.
- วัดป่าพุทธคยา รัฐพิหาร ประเทศอินเดีย (หลวงพ่อจิว พุทธญาโณ, ออนไลน์ <http://www.dhammajak.net/forums/viewtopic.php?f=26&t=44886> [สำรวจข้อมูล 09/08/67]
- วัดพระนางจามเทวี, ตำบลบางขันหมาก อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรีออนไลน์, <https://www.tiktok.com/@phunlop365/video/7172706215443664133>, [สำรวจข้อมูล [09/08/67]
- วินัย พงศ์ศรีเพียร. (เมธีวิจัยอาวุโส สกว.). ความสำคัญของรัชกาลพระญาติลกราชใน ประวัติศาสตร์ล้านนา เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ 600 ปี ตีโลก ราชากบมิตีทางวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ล้านนาในยุคปัจจุบัน” วันที่ 10 กรกฎาคม 2552 ณ หอประชุมอาคารรวมวิจัยและบัณฑิตศึกษา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2556). พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ พัฒนาการของงานช่างและแนวคิดที่ ปรับเปลี่ยน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์พิสิทส์เซ็นเตอร์.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2554). พุทธปฏิมางานช่างพลังแห่งศรัทธา. กรุงเทพมหานคร: มติชน.
- ศิริศักดิ์ อภิศักดิ์มนตรี. (2549). เมืองประวัติศาสตร์เชียงใหม่. กรุงเทพมหานคร: ภาวกรกิจการ พิมพ์จำกัด.
- ศูนย์ศึกษาเอกสารโบราณ (ศ.อ.บ.). (2559). ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับ นักเรียน นักศึกษา และประชาชน. เชียงใหม่: บริษัท ทริโอแอดเวอร์ไทซิง แอนด์ มีเดีย จำกัด.
- สังข์ พัธโนทัย (สารนาถ). (2555). เยี่ยมไทยอาหม สายเลือดของเรา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สยามปริทัศน์.
- อุดม เขยกิจวงศ์. (2550). พระเจ้ามังรายมหาราช (พญามังรายมหาราช). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ภูมิปัญญา.
- Carol Stratton. (2004). Buddhist Sculpture of Northern Thailand. Thailand: Silk-worm.
- Denise Heywood. (2005). Ancient Luang Prabang. Thailand: Sirivatana Interprint. Public Co., Ltd.